

Marta Gwiaździńska-Goraj, Aleksandra Jezierska-Thöle

ZMIANY W STRUKTURZE PRACUJĄCYCH I BEZROBOCIA NA OBSZARACH WIEJSKICH POLSKI PÓŁNOCNEJ I ZACHODNIEJ ORAZ NIEMIEC WSCHODNICH

W wyniku zmian politycznych i gospodarczych rynek pracy Polski i Niemiec Wschodnich, charakteryzujący się do 1990 r. niedoborem siły roboczej, przekształcił się w rynek niedostatecznego popytu na pracę. Szczególnie w trudnej sytuacji znalazły się obszary wiejskie o dominacji państwowych gospodarstw rolnych. W artykule przedstawiono zmiany w strukturze pracujących oraz w poziomie bezrobocia na obszarach wiejskich Polski Północnej i Zachodniej oraz Niemiec Wschodnich. Ważnym elementem pracy było określenie typów zatrudnienia na podstawie udziału zatrudnionych w poszczególnych sektorach ekonomicznych. Analiza porównawcza wykazała, że zarówno w Polsce, jak i w Niemczech nasila się proces tercjalizacji gospodarki, czyli zmniejszenia zatrudnienia w sektorze rolnictwa, przemysłu i budownictwa na korzyść sektora usług.

Słowa kluczowe: *rynek pracy, bezrobocie, obszary wiejskie, Polska, Niemcy Wschodnie*

1. Wprowadzenie

Zmiany polityczne i gospodarcze zachodzące po 1990 r. w krajach byłego bloku wschodniego zapoczątkowały nowy, nieznany dotychczas w historii gospodarczej Europy okres transformacji systemowej. W wyniku przekształceń społeczno-gospodarczych, rynek pracy charakteryzujący się do 1990 r. niedoborem siły roboczej, przekształcił się w rynek niedostatecznego popytu na pracę. Szczególnie w trudnej sytuacji znalazły się obszary wiejskie o dominacji państwowych gospodarstw rolnych. W wyniku restrukturyzacji gospodarki i spadku zatrudnienia doszło do gwałtownego wzrostu bezrobocia, które w 1994 roku objęło aż 16% czynnych zawodowo. Równie istotnym elementem wpływającym na wielkość i strukturę zatrudnienia był czynnik ekonomiczny decydujący o konkurencyjności i rentowności przedsiębiorstw. Dodatkowo rozwój przemysłu wysokiej technologii wymaga wysoko wykwalifikowanych pracowników, a nie jak dotychczas siły roboczej z wykształceniem podstawowym. Od 2004 r. Polska jako pełny kraj członkowski Unii Europejskiej (UE) funkcjonuje

w warunkach Jednolitego Rynku z zachowaniem zasady swobodnego przepływu osób. Integracja z UE spowodowała, że bezrobocie przestało być tylko wewnętrznym problemem danego kraju, w którym występuje, a stało się zadaniem i problemem dla wszystkich członków Wspólnoty. W 2004 r. wartość stopy bezrobocia w Polsce (19%) była dwukrotnie wyższa niż średnia dla UE (9,1%). W latach 2005–2008 nastąpił spadek bezrobocia w Polsce i związany był z ożywieniem gospodarczym oraz zwiększonymi wyjazdami migracyjnymi po otwarciu rynków pracy dla Polaków w UE. W 2010 r. stopa bezrobocia kształtowała się na poziomie średniej wartości UE (9,7%) i wynosiła 9,6%.

Na terenie Niemiec Wschodnich zmiany na rynku pracy wynikały z procesów transformacji ustrojowej oraz z procesów zjednoczenia Niemieckiej Republiki Demokratycznej (NRD) z Republiką Federalną Niemiec (RFN) w jeden organizm państwowy 1 lipca 1990 r. w ramach Unii Gospodarczo-Społecznej i Walutowej (Reissig 2005). Zjednoczenie Niemiec wpłynęło korzystnie na wzrost podaży na rynku pracy w Niemczech Zachodnich. Stopa bezrobocia spadła na początku lat 90. XX wieku do 6%, gdy tymczasem na terenie wschodnich landów wzrosła do 14,4%. Według Instytutu Badań Rynku Pracy i Zatrudnienia (IAB) na przełomie lat 1989–91 zanotowano ponad 2,5 miliona osób bezrobotnych (Bielenski, Magvas, Parmentier 1992). Główną przyczyną wzrostu stopy bezrobocia na obszarach wiejskich była likwidacja państwowych i spółdzielczych gospodarstw rolnych. Wysoko wyspecjalizowane kombinaty rolnicze stanowiły podstawowe miejsce pracy dla słabo wykwalifikowanej ludności wiejskiej. Do 1994 r. Zakład Powierniczy (z niem. Treuhand) zlikwidował ponad 4 tys. nierentownych gospodarstw rolnych, co stanowiło 28,6% ogółu. Zmiany te spowodowały, że zaledwie w ciągu kilku lat miliony ludzi pozostało bez pracy (Schubert, Klein 2006). Uwolnienie milionów pracowników na rynku pracy w krótkim okresie czasu we wschodnich landach Niemiec przyczyniło się do powstania nowego zjawiska, określanego przez ekonomistów jako bezrobocie „zabójcze” (Umbruchsarbeitslosigkeit) (Vogel 1995). Bezrobocie stało się jednym z najważniejszych problemów ekonomicznych oraz trwałym elementem rzeczywistości społecznej na wsi. Dodatkowo słaba konkurencyjność zawodowa wynikająca z niższego wykształcenia i mniejszej elastyczności zawodowej ludności wiejskiej sprawiła, iż od początku lat 90. XX w. utrzymuje się na obszarach wiejskich wyższe niż w miastach zjawisko bezrobocia. W połowie lat 90. XX w. w celu zahamowania gwałtownego wzrostu bezrobocia oraz odpływu obywateli byłej NRD do zachodnich landów Niemiec, rząd RFN podjął szereg środków w ramach utrzymania i tworzenia nowych miejsc pracy. Według Instytutu Badań Rynku Pracy i Zatrudnienia (IAB) na przełomie lat 1990/91 podjęto 440 tys. działań w celu stworzenia nowych stanowisk pracy (Bielenski, Magvas, Parmentier 1992). Uważa się bowiem, że bez tych narzędzi wielkość bezrobocia byłaby dużo wyższa. Niemniej jednak, sytuacja w byłej NRD charakteryzowała się stale rosnącym bezrobociem. Do roku 2003 stopa bezrobocia wzrosła do 21,2% i była dwukrotnie wyższa od średniej dla UE.

Celem niniejszej pracy jest porównanie zróżnicowania przestrzennego struktury zatrudnienia oraz poziomu bezrobocia w Polsce Północnej i Zachodniej oraz w Niemczech Wschodnich. Ważnym elementem pracy było przedstawienie nowych kierunków zmian w skali podregionów, województwa i powiatu. W pracy wykorzystano dane statystyczne Głównego Urzędu Statystycznego oraz Federalnego Urzędu Statystycznego Niemiec. Do oceny charakteru, tempa i kierunku zmian przyjęto następujące cechy:

A. Grupa cech wyrażająca strukturę zawodową ludności:

- liczba zatrudnionych;
- udział pracujących w rolnictwie, leśnictwie i rybołówstwie;
- udział pracujących w przemyśle i budownictwie;
- udział pracujących w usługach.

B. Grupa cech charakteryzująca bezrobocie:

- stopa bezrobocia.

Obszarem badań były tereny wiejskie Polski Północnej i Zachodniej obejmujące osiem województw oraz Niemiec Wschodnich obejmujących pięć krajów związkowych. W celu uchwycenia zmian strukturalnych na rynku pracy w Polsce oraz określenia charakteru i tempa poziomu rozwoju bezrobocia za punkt odniesienia wybrano wschodnie landy Niemiec. Wybór Niemiec Wschodnich do analizy porównawczej pokierowany był wspólną przeszłością polityczno-gospodarczą oraz historią. Polska oraz wschodnie kraje związkowe Niemiec należały do bloku „państw wschodnich” realizujących w zróżnicowany sposób socjalistyczny model gospodarki. Podobnie na terenach Polski Północnej, tj. woj. warmińsko-mazurskiego, kujawsko-pomorskiego, wielkopolskiego, pomorskiego i zachodniopomorskiego oraz Polski Zachodniej, tj. woj. lubuskiego, dolnośląskiego i opolskiego realizowana była polityka gospodarcza Księstwa Pruskiego, co przyczyniło się m.in. do powstania wielkoobszarowych gospodarstw rolnych (latyfundiów). Kryterium wydzielenia obszarów wiejskich ustalono na podstawie definicji OECD (Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju) jako „obszary o gęstości zaludnienia poniżej 150 osób/km²”. Według tak rozumianej definicji wszystkie obszary, zdefiniowane na poziomie NUTS 3, nieosiągające poziomu wartości progowej, uznane zostały za obszary wiejskie. Jednocześnie do obszarów wiejskich zaliczono miejskie struktury osadnicze. Zakres czasowy pracy obejmował lata 2003 i 2010. Analiza przestrzenna przeprowadzona została w układzie województw (pl) i krajów związkowych (de) oraz powiatów bez uwzględniania granicy państwowej.

2. Zmiany w strukturze pracujących

W strukturze ekonomicznej ludności wyróżnia się trzy podstawowe kategorie: pracujących, bezrobotnych i biernych zawodowo. Liczba pracujących i bezrobotni tworzą razem ludność aktywną zawodowo (Węclawowicz 2007,

s. 68). W latach 2003–2010 nastąpił wzrost pracujących zarówno w Polsce, jak i w Niemczech. Liczba pracujących w Polsce Północnej i Zachodniej zwiększyła się o 13%, w Niemczech Wschodnich o 1% (tab. 1). Analiza przestrzenna zmiany liczby pracujących wykazała, że największy wzrost zatrudnienia wystąpił w województwach pomorskim i lubuskim (+20%). Wzrost zatrudnienia związany był z rozwojem przedsiębiorczości w polsko-niemieckiej strefie przygranicznej. Polskie tereny przygraniczne oferowały zagranicznym inwestorom niższe koszty utrzymania oraz tańszą siłę roboczą. Dowodem na to był w latach 2002–2010 m.in. wzrost udziału sektora usług z 85,9% do 92,4% oraz wzrost poziomu przedsiębiorczości w miastach przygranicznych z 130 do 149.

Tabela 1

Pracujący w gospodarce narodowej w latach 2003 i 2010 (w tys.)

Województwo/Land	Lata		2003 = 100 pkt.
	2003	2010	
Polska Północna i Zachodnia	2 332,2	2 639,2	113
Lubuskie	140,2	168,6	120
Wielkopolskie	639,8	723,0	113
Zachodniopomorskie	192,8	217,8	113
Dolnośląskie	423,6	485,7	115
Opolskie	182,5	195,3	107
Kujawsko-Pomorskie	278,5	302,6	109
Pomorskie	251,5	302,7	120
Warmińsko-Mazurskie	223,6	243,5	109
Niemcy Wschodnie	3 788,1	3 826,3	101
Brandenburgia	777,8	806,1	104
Meklemburgia-Pomorze Przednie	420,2	430,4	102
Saksonia	1 199,8	1 197,8	100
Saksonia-Anhalt	707,5	706,8	100
Turyngia	682,8	685,2	100

Źródło: oprac. własne na podstawie www.stat.gov.pl oraz Statistisches Bundesamt Deutschland.

W układzie jednostek powiatowych największą dynamiką zmian charakteryzowały się powiaty położone w sąsiedztwie miast wojewódzkich, tj. powiat wrocławski (+103%), oławski (+63%), gdański (+56%), a następnie toruński (+45%) i drawski (+40%). Spadek zatrudnienia zanotowano w 12 powiatach, co stanowiło 8% ogółu, w tym w czterech powiatach woj. kujawsko-pomorskiego, tj. w powiecie chełmińskim, w którym zanotowano największy spadek (−9%), a następnie grudziądzkim, sępoleńskim i lipnowskim.

W Niemczech Wschodnich wzrost zatrudnienia był niewielki i wystąpił głównie na terenie dwóch krajów związkowych w Brandenburgii (+4%) oraz w Meklemburgii (+2%). Wzrost liczby pracujących związany jest z oddziaływaniem stolicy Berlina na sąsiednie jednostki administracyjne. Trzymilionowa metropolia wpływa na rozwój gospodarczy strefy podmiejskiej, m.in. poprzez wzrost inwestycji budowlanych. Największą dynamiką zmian (powyżej 10%) charakteryzowały się powiaty położone w „bliższym obszarze wzajemnych oddziaływań”, tj. w powiecie Havelland (+12,6%), Dahme-Spreewald (+12,8%) oraz Teltow Fläming (+10,4%). „Obszar wzajemnych oddziaływań” tworzy miasto centralne i otoczenie w drodze policentrycznego rozwoju kraju. Rozwój regionu następuje policentrycznie, tzn. nie ogniskuje się tylko na obszarach aglomeracji, lecz obejmuje cały obszar planistyczny. Układ ten zapewnia osiągnięcie równych warunków życia, stabilny rozwój obszaru i wyrównanie nierówności przestrzennych (Jeziarska-Thöle 2011).

Wzrost zatrudnienia w przedziale (5–10%) zanotowano w powiatach położonych w atrakcyjnych pod względem turystycznym częściach Meklemburgii, w strefie pobrzeża Bałtyckiego, Pojezierza Meklemburskiego, tj. w powiecie Ostvorpommern (+8,8%), Nordwestmecklenburg (+6,4%) i Bad Doberan (+5,7%) oraz w landzie Saksonia-Anhalt w powiecie Ilm (+7,4%).

Spadek liczby pracujących zanotowano w 30 powiatach, co stanowiło 46,9% ogółu (rys. 1). W najtrudniejszej sytuacji na rynku pracy znalazł się kraj związkowy Saksonia, na terenie którego znajdował się największy okręg przemysłowy byłej NRD, tj. zagłębienie węgla brunatnego, soli potasowej oraz przemysł ciężki i chemiczny. Spadek zatrudnienia wystąpił tu w 7 powiatach, co stanowiło 70% ogółu. Proces spadku zatrudnienia zaobserwowano również w powiatach położonych peryferyjnie względem stolicy landów oraz w strefie przygranicznej z Polską, tj. w powiecie Greiz (–5,3%), Spree-Neisse (–5,3%) oraz Mecklenburg-Strelitz (–5,2%).

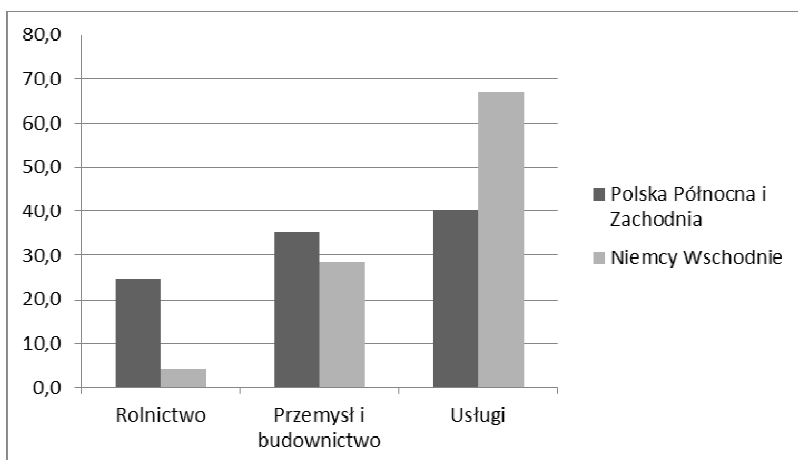
Zmiany liczby ludności pracujących wykazały pewne prawidłowości. Na terenie Polski Północnej i Zachodniej obserwuje się dużo większy wzrost liczby pracujących niż w Niemczech Wschodnich, głównie w strefach podmiejskich oraz w polskiej strefie przygranicznej z Niemcami. Tymczasem w niemieckiej strefie przygranicznej z Polską obserwuje się znaczny spadek liczby pracujących. Dominacja funkcji rolniczej oraz ograniczony rynek pracy w tym regionie przyczynia się do wzrostu bezrobocia, a w konsekwencji do narastania procesów depopulacji (Jeziarska-Thöle, Kluba 2012).

Rys. 1. Udział powiatów w dynamice zmiany liczby pracujących w latach 2003–2010

Źródło: oprac. własne na podstawie www.stat.gov.pl
oraz Statistisches Bundesamt Deutschland

Analiza porównawcza struktury pracujących w Polsce i Niemczech Wschodnich według poszczególnych sektorów gospodarki narodowej wykazuje duże zróżnicowanie (rys. 2). W Polsce Północnej i Zachodniej nadal występuje dużo wyższe zatrudnienie w rolnictwie, leśnictwie i rybołówstwie (24,6%) niż w Niemczech Wschodnich (4,3%). Ponadto w Niemczech Wschodnich zdecydowanie przeważa zatrudnienie w usługach (67,1%).

Rys. 2. Struktura zatrudnienia w Polsce Północnej i Zachodniej oraz w Niemczech Wschodnich w 2010 r.

Źródło: oprac. własne na podstawie www.stat.gov.pl
oraz Statistisches Bundesamt Deutschland

Porównując strukturę zatrudnienia w Polsce Północnej i Zachodniej w roku 2003 i 2010 widać spadek udziału zatrudnionych w sektorze rolnym z 25,9% do 24,6%, wzrost natomiast w przemyśle i budownictwie z 32,9% do 35,1%. W Niemczech Wschodnich spadek udziału zatrudnienia zanotowano w sektorze rolnym z 4,8% do 4,3% oraz w przemyśle i budownictwie z 29,2% do 28,6%, wzrost natomiast w sektorze usługowym z 66% do 67,1%.

Analiza przestrzenna zmian struktury zatrudnienia wykazuje następujące prawidłowości (tab. 2). W Polsce w woj. wielkopolskim, opolskim i kujawsko-pomorskim widoczny jest postępujący proces tercjalizacji gospodarki, czyli zmniejszenia zatrudnienia przede wszystkim w sektorze rolnictwa, ale również przemysłu i budownictwa na korzyść sektora usług. W układzie jednostek powiatowych postępujący proces tercjalizacji zauważa się w strefie podmiejskiej, w której to najszybciej wzrastało znaczenie usług (zwłaszcza rynkowych) związanych m.in. z zarządzaniem i finansami. Wzrost udziału zatrudnienia w sektorze usługowym (powyżej 8%) zanotowano w powiecie gdańskim (9,2%) i piskim (9%) oraz radziejowskim (8,3%), następnie w przedziale (6–8%) w powiecie konińskim (7%), golubsko-dobrzyńskim (6,9%), wschowskim (6,7%), chełmińskim (6,6%), mogileńskim (6,4%) oraz w bydgoskim (6,1%) i rawickim (6,1%). Największe zmiany dotyczą usług rynkowych, wzrasta udział zatrudnienia w handlu, naprawach pojazdów samochodowych, transporcie i gospodarce magazynowej, hotelach i restauracjach oraz w pośrednictwie finansowym i obsłudze nieruchomości. Wzrost udziału zatrudnienia w przemyśle i budownictwie zarejestrowano we wszystkich analizowanych województwach, przy czym największy wystąpił w woj. kujawsko-pomorskim (4,1%). W układzie jednostek powiatowych największy wzrost wystąpił w powiatach położonych w strefie podmiejskiej większych aglomeracji miejskich oraz strefie przygranicznej. Wzrost udziału zatrudnienia (powyżej 10%) zanotowano w powiecie wrocławskim (wartość maksymalna 18,5%), oławskim (18,5%) oraz toruńskim (13,5%), następnie w elbląskim, kępińskim i namysłowskim (po 9,7%) oraz brodnickim (9,4%), świebodzińskim (9,3%), oleckim (9%), gorzowskim (8,7%), grudziądzkim (8,5%) i sztumskim (8,4%). W sektorze rolnym nastąpił ogólny spadek zatrudnienia (o 1,3%), przy czym w 50 powiatach zanotowano wzrost zatrudnienia, co stanowiło 33% ogółu. Wzrost udziału zatrudnienia w sektorze rolnym zarejestrowano w 18 powiatach woj. dolnośląskiego, co stanowiło aż 69% ogółu województwa. Największy wzrost (powyżej 10%) zanotowano w powiecie krośnieńskim (11,6%) w woj. lubuskim oraz w powiecie lubańskim (10,2%) woj. dolnośląskiego. Są to obszary o dominacji wielkoobszarowych gospodarstw rolnych. W 2010 r. udział gospodarstw rolnych bardzo dużych (od 50 ha) wynosił w woj. lubuskim 6,1%, w dolnośląskim zaś 4,4%.

Tabela 2

Struktura zatrudnienia według sektorów gospodarki narodowej w latach 2003 i 2010

Województwo/ Land	Rolnictwo, leśnictwo i rybo- łówstwo	Przemysł i budo- wnictwo	Usługi	Rolnictwo, leśnictwo i rybo- łówstwo	Przemysł i budo- wnictwo	Usługi
	2003			2010		
Polska Północna i Zachodnia	25,9	32,9	41,2	24,6	35,1	40,1
Lubuskie	18,0	34,9	47,2	20,1	36,3	43,6
Wielkopolskie	31,9	34,6	33,4	28,6	35,7	35,8
Zachodnio- pomorskie	20,1	32,7	46,5	20,8	32,7	46,5
Dolnośląskie	16,8	38,9	44,3	17,3	39,9	42,8
Opolskie	27,0	33,1	39,9	25,4	34,4	40,2
Kujawsko- -Pomorskie	41,3	25,0	33,7	34,5	29,1	36,4
Pomorskie	22,7	34,4	42,9	20,5	36,6	42,9
Warmińsko- -Mazurskie	29,1	29,5	41,4	25,7	31,7	40,6
Niemcy Wschodnie	4,8	29,2	66,0	4,3	28,6	67,1
Brandenburgia	5,0	26,9	68,0	4,5	26,5	69,0
Meklemburgia- -Pomorze Przednie	6,9	22,4	70,6	6,2	21,1	72,5
Saksonia	3,6	33,2	63,3	3,2	32,5	64,4
Saksonia- -Anhalt	4,5	28,4	67,2	4,0	28,3	67,6
Turyngia	4,1	35,0	60,9	3,6	34,6	61,8

Źródło: oprac. własne na podstawie www.stat.gov.pl oraz Statistisches Bundesamt Deutschland.

Proces tercjalizacji występuje również w Niemczech Wschodnich, przy czym intensywność tego zjawiska jest dużo wyższa niż w Polsce Północnej i Zachodniej (tab. 2). Największy wzrost udziału zatrudnienia w sektorze usługowym zanotowano w kraju związkowym Meklemburgia (o 1,9%) oraz Saksonia (1,1%). W układzie powiatów przesunięcie zatrudnienia z rolnictwa, przemysłu i budownictwa do usług nastąpiło w 53 powiatach, co stanowiło 82,8% wszystkich powiatów. Największy wzrost zanotowano w powiatach o wysokich walorach turystycznych, tj. w Mecklenburg-Strelitz (5,1%), Demmin (3,6%) oraz Dahme-Spreewald (3,1%). Spadek udziału zatrudnienia w przemyśle i budownictwie wystąpił w 50 powiatach, co stanowiło 78,1% ogółu. Wzrost

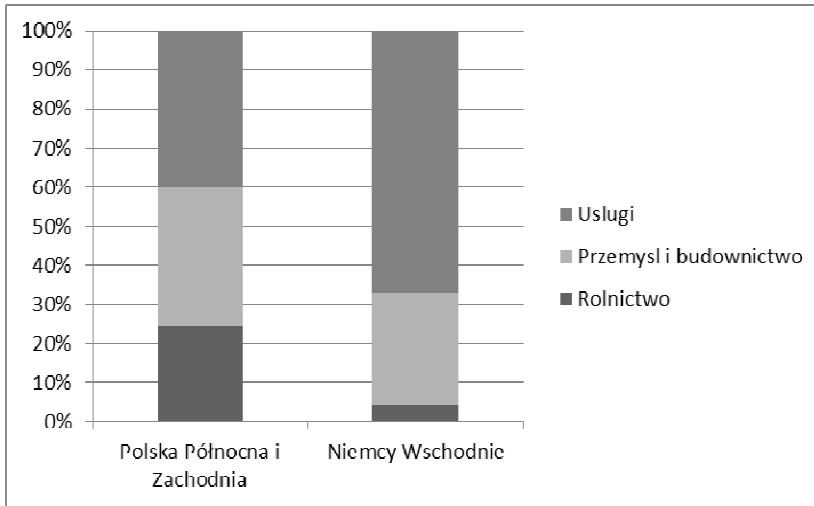
udziału zatrudnienia w tym sektorze zanotowano w 14 powiatach, największy zaś w powiatach położonych w sąsiedztwie stolicy Niemiec – Berlina, tj. w powiecie Havelland (3,4%), Spree-Neisse (2,9%), Teltow-Fläming (2,6%) oraz w Anhalt-Bitterfeld (3,3%). Cechą charakterystyczną wschodnich landów Niemiec jest spadek udziału zatrudnienia w rolnictwie, za wyjątkiem pięciu powiatów, w których podobnie jak w Polsce nastąpił niewielki wzrost, tj. w Burgenland i Mansfeld-Südharz (po 0,4%), Elbe-Elster i Rügen (po 0,2%) oraz w powiecie Kyffhäuser (0,1%).

W 2010 r. w strukturze zatrudnienia Polski Północnej i Zachodniej dominował sektor usługowy (40,1%), a następnie przemysłu i budownictwa (35,1%). Analiza przestrzenna struktury zatrudnienia Polski Północnej i Zachodniej wykazuje duże zróżnicowanie. Wysoki udział ludności utrzymującej się z pracy z przemysłu i budownictwa (powyżej 50%) cechuje powiaty silnie zurbanizowane, w strefie oddziaływania aglomeracji miejskich, tj. powiat polkowicki (wartość maksymalna 66,9%), oławski, krapkowicki, kępiński, policki oraz chodzieski. Wysoki udział zatrudnienia w usługach (powyżej 50%) wystąpił na obszarach wiejskich pobrzeża bałtyckiego, tj. w powiecie kołobrzeskim (wartość maksymalna 64,3%), kamieńskim, gdańskim, wejherowskim, lęborskim i malborskim, następnie w strefie przygranicznej, tj. w powiecie słubickim (wartość maksymalna 62,3%), gryfickim, stargardzkim oraz w strefie pasm górskich, tj. w powiecie jeleniogórskim, lubańskim, głogowskim i lubińskim. Większy od średniej (40,1%) udział zatrudnienia w usługach charakterystyczny jest również dla obszarów wiejskich pojezierza mazurskiego i pomorskiego.

W 2010 r. w Niemczech Wschodnich zdecydowanie dominował udział zatrudnienia w usługach (67,1%), głównie w pasie pobrzeża Bałtyku, w powiecie Rügen (wartość maksymalna 83,8%), Nordvorpommern, na Pojezierzu Meklemburskim, w powiecie Mecklenburg-Strelitz i Uecker-Randow oraz Pojezierzu Brandenburskim w powiecie Barnim. Wysoki udział zatrudnienia w przemyśle i budownictwie zanotowano w południowej części Niemiec Wschodnich, tj. w powiecie Sonneberg (wartość maksymalna 42,7%), Wartburg oraz Saale-Orla. Wysoki udział ludności utrzymującej się z pracy w rolnictwie występuje na terenie dwóch landów Brandenburgii i Meklemburgii, o dominacji funkcji rolniczej, tj. w powiecie Demmin (wartość maksymalna 9,2%), następnie (powyżej 7%) w Ostprignitz-Ruppin, Prignitz, Ludwigslust, Nordwestmecklenburg, Parchim oraz Altmark-Salzwedel (rys. 3).

Na podstawie udziału zatrudnionych w poszczególnych sektorach ekonomicznych wyodrębniono poszczególne typy zatrudnienia. Określenie typów zatrudnienia na podstawie wyższych od przeciętnego odsetka pracujących w rolnictwie, przemyśle i usługach zastosowane zostało m.in. w pracach Śleszyńskiego (Węclawowicz 2006, s. 69). Dla potrzeb niniejszej pracy wyliczenie średnich arytmetycznych dokonano na podstawie jednego zbioru danych zarówno dla Polski i Niemiec. Takie podejście badawcze pozwoliło na określe-

nie różnic i podobieństw w strukturze pracujących nie uwzględniając granicy państwowej (tab. 3).

Rys. 3. Struktura zatrudnienia w 2010 r.

Źródło: oprac. własne na podstawie www.stat.gov.pl oraz Statistisches Bundesamt Deutschland

Na obszarach wiejskich Polski Północnej i Zachodniej w 2010 r. wyróżniono sześć typów zatrudnienia, zaś w Niemczech Wschodnich dwa, tj. przemysłowo-usługowy (IV) i usługowy (V). Takie zróżnicowanie wynika z dużego udziału zatrudnienia w usługach w Niemczech, a w rolnictwie w Polsce. Na analizowanym obszarze Polski Północnej i Zachodniej najliczniej reprezentowany był typ rolniczy (I), w którym udział zatrudnionych w rolnictwie ($R > 20,2\%$) jest wyższy od przeciętnego. Ten typ zatrudnienia reprezentowały 54 powiaty, co stanowiło 35,5% ogółu. W układzie województw typ rolniczy przeważał w powiatach woj. kujawsko-pomorskiego (13 powiatów) i wielkopolskiego (10 powiatów). Na drugim miejscu lansował się typ rolniczo-przemysłowy (II). Powiaty charakteryzujące się większym od przeciętnego udziałem zatrudnienia w rolnictwie i przemyśle ($P > 31,8\%$) stanowiły 30,3% ogółu i najliczniej występowały na terenie woj. wielkopolskiego (17 powiatów) i warmińsko-mazurskiego (7 powiatów). Na trzecim miejscu znalazły się powiaty charakteryzujące się większym udziałem od przeciętnego zatrudnienia w przemyśle. Ich liczba wynosiła 25, co stanowiło 16,4% ogółu. Typ przemysłowy (III) najliczniej prezentowały obszary wiejskie woj. dolnośląskiego (8 powiatów) i pomorskiego (6 powiatów).

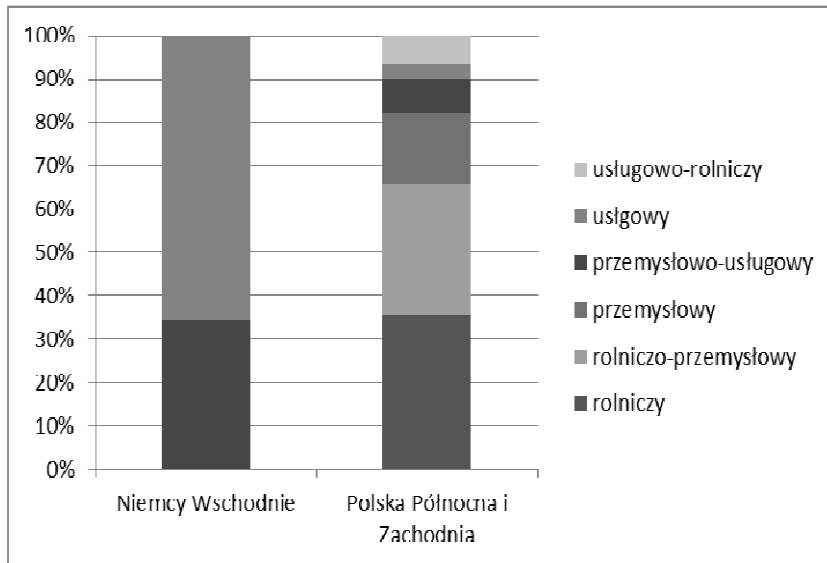
T a b e l a 3

Typy zatrudnienia w Polsce w 2010 r.

Typy Zatrudnienia	Wyższy od przeciętnego odsetek pracujących (%)			Polska Północna i Zachodnia	Niemcy Wschodnie
	w rolnictwie (R)	w przemyśle i budo- wnictwie (P)	w usługach (U)	udział powiatów (%)	udział powiatów (%)
I Rolniczy	R > 20,2	P < 31,8	U < 48,0	35,5	0
II Rolniczo- -przemysłowy	R > 20,2	P > 31,8	U < 48,0	30,3	0
III Przemysłowy	R < 20,2	P > 31,8	U < 48,0	16,4	0
IV Przemysłowo- -usługowy	R < 20,2	P > 31,8	U > 48,0	7,9	34,4
V Usługowy	R < 20,2	P < 31,8	U > 48,0	3,3	65,6
VI Usługowo- -rolniczy	R > 20,2	P < 31,8	U > 48,0	6,6	0

Ź r ó d ł o: oprac. własne na podstawie: G. Węclawowicz (2006), www.stat.gov.pl, Statistisches Bundesamt Deutschland.

W Niemczech Wschodnich wyraźnie na pierwszym miejscu lansował się typ usługowy (V), który stanowi aż 65,6% ogółu. Typ usługowy dominował w Brandenburgii (w 12 powiatach), Meklemburgii (w 11 powiatach) oraz w Saksonii-Anhalt (w 9 powiatach). W Polsce Północnej i Zachodniej powiaty o dominacji funkcji usługowej stanowiły zaledwie 3,3% ogółu. Rozmieszczenie powiatów o charakterze usługowym (typ V) nawiązuje do sieci administracyjno-osadniczej, im wyższe ma znaczenie regionalne dany powiat, tym więcej zatrudnionych w usługach. Typ przemysłowo-usługowy (IV) zanotowano w 22 powiatach Niemiec Wschodnich, co stanowiło 34,4% ogółu. Ten typ najliczniej reprezentowały powiaty landów południowych o przeważającej funkcji przemysłowej, tj. w Saksonii (w 12 powiatach) i Turyngii (w 6 powiatach) (rys. 4).

Rys. 4. Udział powiatów według typów zatrudnienia

Źródło: oprac. własne na podstawie www.stat.gov.pl oraz Statistisches Bundesamt Deutschland

3. Zróżnicowanie regionalne bezrobocia

W 2010 r. stopa bezrobocia wynosiła dla obszarów wiejskich Polski Północnej i Zachodniej 9,8%. W układzie przestrzennym zaobserwowano wysokie rozpiętości w wartościach stopy bezrobocia, tj. od 2,2% w powiecie poznańskim do 17,0% w powiecie lipnowskim. Różnica w wartościach maksymalnych i minimalnych wynosiła 14,8%. Rozpiętość ta świadczy o nierównowadze w rozwoju społeczno-gospodarczym oraz dużym zróżnicowaniu przestrzennym rynku pracy na obszarach wiejskich. Wysoka stopa bezrobocia na początku lat dwutysięcznych (podobnie i lat 90. XX w.) utrzymywała się przede wszystkim na obszarach zachodniej i północno-wschodniej Polski, tj. w woj. warmińsko-mazurskim (21,8%), zachodniopomorskim (21%). Do 2010 r. sytuacja uległa poprawie.

Na poprawę sytuacji na rynku pracy w Polsce wpłynęło niewątpliwie otwarcie rynków pracy dla Polaków w innych państwach UE. Dodatkowo nowe miejsca pracy mogły być sfinansowane z funduszy strukturalnych. Bezrobocie w woj. zachodniopomorskim zmalało o połowę z 21% do 10,4%, co wyraźnie wskazuje na wzrost miejsc pracy w tym regionie. Według G. Węclawowicza (2006, s. 70) „lepsza sytuacja na rynku pracy może być przede wszystkim wynikiem poprawy konkurencyjności przedsiębiorstw w skali europejskiej”.

Duże znaczenie dla rozwoju gospodarczego strefy przygranicznej z Niemcami miała akcesja Polski z UE w 2004 r. Przyczyniła się ona do wzrostu liczby podmiotów gospodarczych z udziałem kapitału zagranicznego w tym regionie. Na terenie woj. warmińsko-mazurskiego zanotowano spadek bezrobocia z 21,8% do 12,7%. Jednakże na tle kraju województwo to nadal utrzymuje się na pierwszym miejscu. Sytuacja ta świadczy o znacznie wolniejszym tempie rozwoju społeczno-gospodarczym tego regionu na tle kraju.

Zdecydowanie gorsza sytuacja na rynku pracy utrzymuje się na obszarach wiejskich woj. kujawsko-pomorskiego. Wprawdzie w latach 2002–2010 spadła stopa bezrobocia z 19,6% do 12,2%, jednak pozycja województwa na tle analizowanego obszaru wzrosła z trzeciego miejsca na drugie. W układzie 8 województw najlepsza sytuacja na rynku pracy była w woj. wielkopolskim, w którym wartość stopy bezrobocia była najniższa i wynosiła 6,9%.

Analiza przestrzenna stopy bezrobocia w układzie jednostek powiatowych wykazuje duże zróżnicowanie regionalne. Zróżnicowanie to wynika przede wszystkim z nierównomiernego poziomu urbanizacji i uprzemysłowienia obszarów wiejskich Polski. Najtrudniejsza sytuacja na rynku pracy wystąpiła w powiatach o dominacji sektora rolnego, w tym na terenach po PGR-owskich, tj. w powiecie białogardzkim (16,7%), bartoszyckim (16,7%), piskim (16,2%), braniewskim (15,2%), nowodworskim (14,6%), elbląskim (14,4%), szczycieńskim i lidzbarskim (po 14,1%) oraz pyrzyckim (13,9%). Według G. Węclawowicza (2006, s. 70) jest to związane z „upadkiem uspołecznionej gospodarki rolnej na obszarach wiejskich i kryzysem ośrodków lokalnych, rzadziej subregionalnego. W trudnej sytuacji znajdują się nadal obszary wiejskie, w których dominował wysoki udział zatrudnienia w przemyśle, tj. w powiecie grudziądzkim (14,8%), włocławskim (15,2%). Wysokie bezrobocie na tych terenach to efekt zwolnień grupowych „chłopo-robotników”, tj. ludności zamieszkałej w gospodarstwach domowych z użytkowaniem gospodarstwa rolnego z zakładów przemysłowych przeznaczonych do likwidacji. Stosunkowo wysoka stopa bezrobocia (13–14%) utrzymywała się na obszarach wiejskich o dużym udziale obszarów leśnych, charakteryzującymi się niskim wskaźnikiem jakości przestrzeni produkcyjnej, tj. na Pomorzu Zachodnim w powiecie drawskim, nowosolskim, strzelecko-drezdeńskim i szczecineckim, następnie w pasie Sudetów w powiecie świdwińskim, kamieńskim i górowskim oraz na Pomorzu Środkowym w powiecie bytowskim i człuchowskim. Kolejny obszar wysokiego bezrobocia wystąpił na terenie powiatów Pojezierza Chełmińskiego i Dobrzyńskiego w powiecie sępoleńskim, radziejowskim i działdowskim oraz Warmii i Mazur w powiecie ełckim, oleckim, węgorzewskim, kętrzyńskim, lidzbarskim i szczycieńskim (tab. 5).

Tabela 5

Dynamika zmian stopy bezrobocia (w %)

Województwo/Land	2003	2010	Dynamika zmian
Polska Północna i Zachodnia	17,7	10,0	56,5
Lubuskie	18,2	9,8	53,8
Wielkopolskie	13,4	6,9	51,5
Zachodniopomorskie	21,0	11,7	55,7
Dolnośląskie	17,1	9,4	55,0
Opolskie	12,5	7,7	61,6
Kujawsko-Pomorskie	19,6	12,2	62,2
Pomorskie	18,4	9,6	52,2
Warmińsko-Mazurskie	21,8	12,7	58,3
Niemcy Wschodnie	21,1	12,7	60,1
Brandenburgia	21,1	12,8	60,8
Meklemburgia-Pomorze Przednie	22,8	13,9	61,0
Saksonia	21,8	12,8	58,7
Saksonia-Anhalt	21,8	13,4	61,7
Turyngia	18,2	10,7	58,9

Źródło: oprac. własne na podstawie www.stat.gov.pl, Statistisches Bundesamt Deutschland.

Najniższe bezrobocie zaobserwowano na terenie powiatów położonych w sąsiedztwie wiodących pod względem przemian aglomeracjach Poznania, Wrocławia, Trójmiasta. Stopę bezrobocia poniżej 3% zanotowano w powiecie poznańskim, poniżej 4% w powiecie gdańskim i nowotomyskim. Powiaty o stopie bezrobocia poniżej 5% najliczniej wystąpiły w woj. wielkopolskim (w 6 powiatach), tj. kaliski, kępińskim, kościańskim, międzychodzkiem oraz wolsztyńskim. Niskie wskaźniki stopy bezrobocia poniżej 6% zanotowano na obszarach wiejskich o niewielkim zatrudnieniu w rolnictwie, wysoko zurbanizowanych, położonych w sąsiedztwie miast regionalnych, tj. w świebodzińskim, grodzickim, leszczyńskim, obornickim, śremskim, lubińskim, opolskim oraz strzeleckim.

Powyższa analiza wykazała, że największą stopą bezrobocia od początku transformacji charakteryzują się powiaty o dominacji sektora rolnego i dużym udziale terenów leśnych. Trudną sytuację pogłębia dodatkowo kryzys ośrodków lokalnych z monofunkcyjną bazą przemysłową. Najniższe bezrobocie utrzymuje się w powiatach wysoko zurbanizowanych położonych w sąsiedztwie dużych aglomeracji miejskich oraz ważnych węzłów komunikacyjnych.

Analiza struktury bezrobotnych według płci wykazuje, że na obszarach wiejskich zdecydowaną większość stanowią kobiety (56,2%). Bezrobotne kobiety dominują szczególnie w grupie wieku 30–34 lata. Jest to okres, w którym kobiety rodzą i wychowują dzieci. Ich stan rodzinny, konieczność sprawowania funkcji wychowawczych zniechęca pracodawców do ich zatrudnienia. Sytuacja ta została określona przez I. Kotowską (1993) procesem feminizacji zubożenia. W 2010 r. najwięcej bezrobotnych kobiet (powyżej 60%) zarejestrowano w 21 powiatach, co stanowiło 13,8% ogółu. Przewagę mężczyzn zanotowano w 6 powiatach, tj. kamiennogórskim (max. 58,3%), jeleniogórskim, białogardzkim, ząbkowickim, nyskim oraz średzkim.

Bezrobocie, jej struktura i wielkość stanowią w Niemczech Wschodnich od dziesięcioleci bardzo ważny problem w rozwoju społeczno-gospodarczym. Dostęp do rynku pracy na obszarach wiejskich, pomimo rozwiniętego państwa opiekuńczego jest wciąż mocno zróżnicowany przestrzennie. Według A. Manske (2005) i K. Kraus (2006) rynek pracy na obszarach wiejskich kształtuje nie tylko wielkość dochodu jego mieszkańców, ale również wpływa na ich pozycję społeczną i uczestnictwo w życiu społecznym. Niepokojące jest, że po 20 latach integracji stopa bezrobocia w Niemczech Wschodnich (12,7%) jest dwukrotnie wyższa niż w dawnej RFN (6,9%). Dysproporcje przestrzenne zauważa się również w strukturze bezrobocia, głównie wśród bezrobotnych kobiet, bezrobotnej ludności młodej oraz nisko wykształconej młodzieży, tj. w strukturze płci, wieku i wykształcenia bezrobotnych. Sytuacja ta jest rezultatem prowadzonej na szeroką skalę restrukturyzacji gospodarki byłej NRD.

Analiza zróżnicowania regionalnego stopy bezrobocia na obszarach wiejskich Niemiec Wschodnich w 2010 r. wykazuje, że obszarami o najwyższym bezrobociu są rolnicze regiony Meklemburgii i Pomorza Przedniego (13,9%) oraz Saksonii-Anhalt (13,4%). Rynek pracy tych regionów charakteryzuje się jednocześnie najwyższymi wartościami stopy bezrobocia kobiet. Rozpiętość w wartościach bezrobocia kobiet i mężczyzn wynosiła 8,6%, co wskazuje, że kobiety mają mniejsze szanse na znalezienie pracy w regionie. Najniższy poziom bezrobocia utrzymywał się w kraju związkowym o zróżnicowanym rynku pracy, tj. w Turynгии (10,7%). W układzie powiatów najniższe wartości bezrobocia (zbliżone do wartości Niemiec Zachodnich) zanotowano w powiatach położonych na granicy z Dolną Saksonią, tj. w Sonneberg (wartość minimalna 7,6%), Hidburghausen (8,2%), Wartburg (8,3%) oraz w sąsiedztwie Berlina w Potsdam-Mittelmark (8,4%) oraz Bormin (8,6%).

W latach 2003–2010 nastąpił spadek bezrobocia o połowę, tj. z 21,1% do 12,7%. W układzie przestrzennym największy spadek wystąpił w Saksonii z 21,1% do 12,7% oraz Turynгии z 18,2% do 10,7%. W 2010 r. najwyższą stopą bezrobocia charakteryzował się land Meklemburgia-Pomorze Przednie. W porównaniu z Niemcami Zachodnimi różnica pomiędzy maksymalną wartością (19,7%) w Demmin w Meklemburgii a minimalną (2,2%) w Ebersberg w Bawarii wynosiła 17,5 punktów procentowych. Wysokie rozpiętości w wartościach

bezrobocia wskazują na nierównomierną podaż pracy, która wynika ze zróżnicowania przestrzennego w rozwoju gospodarczym Niemiec.

4. Zakończenie

Analiza porównawcza zróżnicowania regionalnego struktury zatrudnienia i bezrobocia w latach 2003–2010 wykazuje następujące prawidłowości. Zarówno w Polsce Północnej i Zachodniej, jak i w Niemczech Wschodnich postępuje proces tercjalizacji gospodarki. Wyraźnie zaznacza się zmniejszenie zatrudnienia w sektorze rolnictwa, przemysłu i budownictwa na korzyść sektora usług. W 2010 r. w strukturze zatrudnienia dominował sektor usługowy, a następnie przemysł i budownictwo, przy czym udział pracujących w usługach w Niemczech Wschodnich jest dużo wyższy (67,1%) niż w Polsce Północnej i Zachodniej (40,1%). Na podstawie udziału zatrudnionych w poszczególnych sektorach ekonomicznych wyodrębniono na obszarach wiejskich Polski Północnej i Zachodniej sześć typów zatrudnienia, zaś w Niemczech Wschodnich dwa, tj. przemysłowo-usługowy (IV) i usługowy (V). Takie zróżnicowanie wynika z dużego udziału zatrudnienia w usługach w Niemczech, a w rolnictwie w Polsce.

Porównując zróżnicowanie regionalne stopy bezrobocia w Polsce Północnej i Zachodniej w 2010 r. zauważa się, że wartości minimalne bezrobocia w Polsce Północnej i Zachodniej (2,3%) kształtują się poniżej minimum regionalnego zanotowanego w Niemczech Wschodnich (7,6%). Stałymi składnikami układu najwyższego natężenia bezrobocia pozostawały w Polsce Północnej i Zachodniej województwa warmińsko-mazurskie i kujawsko-pomorskie, a w Niemczech Wschodnich land Meklemburgii i Pomorza Przedniego oraz Saksoni-Anhalt. Regiony o najwyższym poziomie bezrobocia to głównie obszary rolnicze o dużym udziale gospodarstw wielkoobszarowych. Obszarami najniższego natężenia bezrobocia są województwa wielkopolskie i opolskie oraz kraj związkowy Turynia. Powiaty o najniższym poziomie bezrobocia cechują się wysokim poziomem urbanizacji i uprzemysłowienia, przy stosunkowo wysokim udziale usług.

Analiza zmian stopy bezrobocia Polski Północnej i Zachodniej w latach 2003–2010 wykazała większe zróżnicowanie przestrzenne i natężenie procesów. Nastąpiła znaczna polaryzacja struktur społeczno-gospodarczych w porównaniu z 2002 r. Pogłębiające się procesy polaryzacji prowadzą do wyodrębniania się obszarów wzrostu gospodarczego i obszarów stagnacji. Bezrobocie w Polsce Północnej i Zachodniej, podobnie jak w Niemczech Wschodnich stanowi nadal podstawowy problem społeczny utrudniający rozwój gospodarczy kraju.

LITERATURA

- Bielenski H., Magvas E., Parmentier K., 1992, *Arbeitsmarkt Monitor für die neuen Bundesländer*, Mitteilungen aus der Arbeitsmarkt- und Berufsforschung, 2/92, Stuttgart, s. 136–157.
- Der Arbeitsmarkt in Deutschland – Krise auf dem deutschen Arbeitsmarkt*, 2009, Bundesagentur für Arbeit, Arbeitsmarktberichterstattung, Nürnberg.
- Gemeinsamplanen für Berlin und Brandenburg*, 2007, Ministerium für Infrastruktur und Raumordnung, Potsdam.
- Jeziarska-Thöle A., 2011, *Modele rozwoju obszarów wiejskich Niemiec w strefie przygranicznej niemiecko-polskiej* [w:] Wesołowska M. (red.), *Studia Obszarów Wiejskich*, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 89–105.
- Jeziarska-Thöle A., Kluba M., 2012, *Einfluss der Mitgliedschaft Polens in der Europäischen Union auf die demographischen Veränderungen in der polnischen Landwirtschaft* [w:] *Gemeinsame Wege? Transformation in Deutschland und Polen Europäische Regionen im Wandel, Demokratieentwicklung in Polen und in den neuen Bundesländern*, Europäische Akademie Berlin, Osteuropa Zentrum Berlin-Verlag, s. 74–85.
- Kotowska I. (red.), 2012, *Rynek pracy i wykluczenie społeczne w kontekście percepcji Polaków – diagnoza społeczna 2011*, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa.
- Kraus K., 2006, *Vom Beruf zur Employability? Zur Theorie einer Pädagogik des Erwerbs.*, Wiesbaden.
- Manske A., 2005, *Eigenverantwortung statt wohlfahrtsstaatlicher Absicherung. Anmerkungen zum Gestaltwandel sozialer Absicherung* [w:] “*Berliner Journal für Soziologie*”, H. 2, s. 241–258.
- Reissig R., 2005, *Bilanz und Ausblick. Transformations- und Vereinigungsmodell und seine Ergebnisse* [w:] Bahrmann H., Links Ch. (red.), *Am Ziel vorbei. Die deutsche Einheit – Eine Zwischenbilanz*, Links Verlag, Berlin, s. 293–316.
- Schubert K., Klein M., 2006, *Das Politiklexikon*, Bonn.
- Statistisches Jahrbuch Brandenburg 1991, 2009, 2010, Land Brandenburg*, Landesbetrieb für Datenverarbeitung und Statistik, Potsdam.
- Vogel B., 1995, *Sozialstrukturelle Folgen von Erwerbslosigkeit in Ostdeutschland und deren Verarbeitung durch die Betroffenen* [w:] Beer D. et al. (red.), *Empirische Arbeitsmarktforschung zur Transformation in Ostdeutschland*, Berlin, s. 108–121.
- Węclawowicz G., 2006, *Przestrzenne zagospodarowanie Polski na początku XXI wieku*, IGiPZ PAN, Warszawa.

**THE CHANGES IN THE STRUCTURE OF EMPLOYMENT AND
UNEMPLOYMENT IN THE RURAL AREAS OF NORTHERN AND WESTERN
POLAND AND EAST GERMANY**

As a result of political and economic changes in the labor market in the socialist countries, characterized by a deficiency to 1990 labor market was transformed into

a work of insufficient residence in a difficult situation especially in rural areas were the dominance of state-owned farms. The article presents the changes in the structure of employment and unemployment in the rural areas of Northern and Western Poland and East Germany. Comparative analysis of the structure of regional disparities in employment and unemployment in the years 2003–2010 shows the following regularity. Both the Northern and Western Poland and in Eastern Germany progressing economy, the reduction of employment in agriculture, industry and construction in favor of the service sector. In 2010, the employment structure dominated by the service sector and construction industry and, with the share of employment in services in East Germany is much higher (67,1%) than in Northern Poland and Western Europe (40,1%). Based on the participation of employees in the various economic sectors distinguished Polish rural areas of Northern and Western six types of employment, and in East Germany two: industrial and commercial (IV) and tertiary (V). This distinction stems from the large share of employment in services in Germany and in agriculture in Poland. Comparing the regional differences in the unemployment rate in Northern and Western Poland in 2010, it is noted that the minimum value of unemployment in Northern and Western Poland (2,3%) are below the regional minimum recorded in East Germany (7,6%). Analysis of changes in Polish unemployment rate of North and West in the years 2003–2010 showed greater diversity and intensity of spatial processes. There was a significant polarization of socio-economic structures in comparison with 2002. Deepening polarization processes lead to the isolation of the areas of growth and areas of stagnation.

Dr Marta Gwiaździńska-Goraj
Katedra Planowania i Inżynierii Przestrzennej
Wydział Geodezji i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski
w Olsztynie

Dr Aleksandra Jezierska-Thöle
Katedra Gospodarki Przestrzennej i Turyzmu
Wydział Nauk o Ziemi, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu